

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

3/2014

ročník/volume 24

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 6

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 49 – 70

Dátum vydania/Publication date: 15. júl 2014/July 15, 2014

Miroslav TÍŽIK
Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied

KVALITA MERANIA NÁBOŽENSKEJ PRINÁLEŽITOSTI NA SLOVENSKU

QUALITY OF RELIGIOUS AFFILIATION MEASUREMENT IN SLOVAKIA

ABSTRAKT

Pri výskume náboženstva a religiozity sa často pracuje s údajmi zo sčítaní obyvateľstva alebo z výsledkov reprezentatívnych výskumov. Otázka týkajúca sa vyznania je zároveň citlivou otázkou, ktorá sa týka základného ľudského práva – ochrany slobody vyznania, prípadne možnosti byť bez vyznania, a zároveň sa týka aj súkromnej sféry života človeka. Ide o otázky, ktoré sú však problematické nielen z politického hľadiska, ale sú aj metodologickou výzvou, ako presne merať náboženskú príslušnosť a ako výsledky primerane interpretovať. Porovnanie výsledkov pri rôznych spôsoboch položených otázok naznačuje, že znenie otázky a jej porozumenie výrazne ovplyvňuje mieru, v akej sa jednotlivci prihlasujú alebo neprihlasujú k náboženstvu. Pri realizácii niektorých reprezentatívnych výskumov na Slovensku sa preto urobili aj dodatočné validizačné a kontrolné hĺbkové rozhovory zamerané na sledovanie spôsobu, akým respondenti interpretujú položenú otázku. Kombinácia rôznych metód ukazuje na viaceré problémy pri zovšeobecňovaní výsledkov o vyznaní a religiozite bez použitia kontrolných nástrojov alebo primeranej interpretácie používaných údajov, no zároveň ukazuje na nezastupiteľné miesto sčítania obyvateľov v meraní niektorých aspektov religiozity.

ABSTRACT

In the investigation of religion and religiosity, the data from the census or surveys are often used. The question on religious affiliation can be considered as sensitive question related to basic human right of religious freedom, the right to be without religion and at the same time is considered a matter of privacy. This question can be problematic not only because of political reasons, but is also a methodological challenge in terms of the validity of data and how interpret correctly results of investigations. Comparing the results with different ways of inquiry suggest that the wording of the question and its understanding by the respondent greatly affects the degree to which individuals enrol or not identify themselves to religion. Therefore, in the implementation of some representative surveys in Slovakia an additional validation of control and in-depth interviews conducted to examine how respondents interpret the question. The combination of different methods shows the number of problems in generalizing the results of affiliation and religiosity without the use of control instruments or reasonable interpretation of the data, but also show the irreplaceable meaning of census in measuring certain aspects of religiosity.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

sčítanie, metodológia, príslušnosť, validizácia, komparácia, členstvo, vierovyznanie

KEY WORDS

census, methodology, affiliation, validation, comparison, membership, religion

1. ÚVOD

Dôležitou výskumnou témou v spoločenskovedných výskumoch je náboženstvo a religiozita.¹ Úloha náboženstva v spoločnosti nie je diskutovanou témou iba na Slovensku, ktoré sa často označuje za tradične religióznu krajinu, ale stále viac (a to nielen v akademickom svete) aj v západoeurópskych spoločnostiach, ktoré sa často označujú za sekularizované. Okrem akademických výskumov sa však na túto tému zameriavajú aj inštitúcie štátu a verejnej správy, najmä v súvislosti s realizáciou štátnej politiky garantovania základných náboženských práv a slobôd. V prípade Slovenska sú takýmito dôvodmi aj regulácia náboženského života a financovanie cirkví, náboženských spoločností a konfesiónálnych právnych subjektov. Najčastejšie používaným zdrojom informácií bývajú výsledky pravidelných sčítaní obyvateľstva. Hoci ide o najpodrobnejší spôsob zisťovania náboženskej príslušnosti, výsledky majú pri snahe interpretovať podobu religiozity na Slovensku množstvo obmedzení. Často sa sčítania obyvateľov na základe náboženského vyznania z týchto dôvodov spochybňujú ako také, v iných prípadoch sú predmetom spochybňovania ich výsledky.

Pre lepšie porozumenie výsledkom sčítaní a primeranejšej možnosti interpretácie ich výsledkov je preto dôležité:

- a) demonštrovať rôzne spoločenské faktory, ktoré môžu vplývať na výsledky zisťovania náboženskej príslušnosti a kriticky zhodnotiť účelové narábania s výsledkami sčítaní, ktoré spochybňujú kvalitu výsledkov,
- b) ukázať, čo je v sčítaniach obyvateľstva naozaj merané a aké sú ďalšie možnosti merania náboženskej príslušnosti,
- c) poukázať na problémy validity údajov zo sčítaní, obzvlášť pri porovnávaní výsledkov z rôznych rokov a v medzinárodnom porovnaní,
- d) poukázať na alternatívne spôsoby merania náboženskej príslušnosti.

Tieto otázky budú postupne analyzované v štyroch samostatných, no vzájomne previazaných častiach tejto štúdie.

2. OVPLYVNĚOVANIE VÝSLEDKOV A INTERPRETÁCIA DÁT ZO SČÍTANÍ

Už na úvod však treba upozorniť, že výsledky rôznych výskumov a rôzne výskumné metódy sú ako také politicky neutrálne, ale aj napriek tomu sa využívajú v politických a mocenských zápasoch a pri formovaní verejných a štátnych politik. Táto ukotvenosť výsledkov rôznych zisťovaní vo verejnom diskurze a vo verejnom priestore sa musí zohľadňovať aj preto, že spätne ovplyvňuje respondentov pri ich ochote odpovedať v prieskumoch pravdivo, úprimne a otvorene tak, ako to sami cítia, no politická a svetonázorová ukotvenosť analytika zároveň ovplyvňuje aj interpretáciu výsledkov. Jedna zo základných a zatiaľ najpodrobnejších metód zisťovania náboženskej príslušnosti na Slovensku – pravidelné sčítanie obyvateľov, domov a bytov – je tiež, najmä v posledných dvoch dekádach, súčasťou verejných diskusií a zápasov.

Verejné zápasy o podobu sčítania a zároveň aj o ovplyvňovanie výsledkov v roku 2011 môžu poukázať na niektoré dôležité okolnosti, ktoré umožňujú lepšie testovať kvalitu zverejnených záverečných dát. Na tejto diskusii možno identifikovať základné hlasy a argumenty prezentované pred sčítaním a počas sčítania v máji 2011,

¹ Text vznikol v rámci riešenia grantového projektu Agentúry pre podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0627-12.

ovplyvňujúce výsledky sčítania. Rozbor týchto okolností zároveň môže poukázať na slabiny mnohých interpretácií výsledkov posledného sčítania. Prostredníctvom tejto metaanalýzy potom možno poukázať na metodologické problémy rôznych spôsobov merania náboženskej príslušnosti na Slovensku, čo je predmetom nasledujúcich častí textu.

Problematickosť nielen metódy merania, ale samotného sčítania spochybňovali na Slovensku napríklad sekulárni humanisti, ktorí upozorňovali na problematickosť formulácie otázky, ako aj jej zaradenia do sčítania:

„Štatistický úrad zostavením otázky č. 23 fakticky zapríčinil, že občan nemôže presne vyznačiť svoje náboženské vyznanie. ... Obrovské množstvo veriacich sa nezúčastňuje na náboženskom živote žiadnej cirkvi a nemá k organizovaným cirkvám, či už zaregistrovaným na Slovensku, alebo aj iným, nezaregistrovaným, žiadny vzťah (rímskokatolícka cirkev si myslí, že pokrstenie je dostatočné – to hovorí preto, aby si mohla napočítať, čo najviac členov, aj ateistov, ktorí nemôžu za to, že ich dali pokrstiť). Podľa otázky o sčítaní nemôžu teda takéto občania označiť žiadnu cirkev, ak by tak urobili, bolo by to v princípe klamstvo. Nemôžu použiť možnosť „iné“ – nepatria k žiadnej inej cirkvi. Nie sú ani bez náboženského vyznania, aby uviedli „bez vyznania“. Prakticky sa nemajú možnosť k tejto otázke presne vyjadriť. Preto hovoríme, že **veriaci občan pri zohľadnení skutočnosti, že sa nezúčastňuje na náboženskom živote žiadnej cirkvi či náboženskej spoločnosti a nemá k nim žiadny vzťah, bol nepriamo Štatistickým úradom SR zaradený do kategórie „bez vyznania“.** Hovoríme, že otázka č. 23 je zle konkretizovaná a možno s úmyslom manipulovať, lebo sa nám nechce veriť, že by ľudia na štatistike nevedeli aspoň odpísať od svojich českých kolegov.“ [1]²

Častými boli aj hlasy aktívnych občanov, ktorí sa prezentovali so svojimi názormi prostredníctvom blogov: „Pri vyplňovaní tlačiva, ktoré sme všetci dostali pri príležitosti sčítania obyvateľov, som zostal zaskočený pri kolónke „náboženské vyznanie“. Prečo? Po prvé preto, lebo som slobodným veriacim, ktorý nepotrebuje svoju vieru škatuľkovať pod nejaké vierovyznanie, ale s takýmito jedincami tento štát nepočíta. Buď sa zaškatuľkujete, alebo ste automaticky bez vyznania; teda ateistom, aspoň tak to väčšina chápe, pritom ním nemusíte byť. Ak je takto povrchné celé sčítanie, načo vlastne je dobré?“ [2]

Druhým prístupom bolo spochybňovanie kvality alebo presnosti sčítania. Po sčítaní v roku 2011 sa medzi kritikmi výsledkov a ich presnosti objavili výrazne nielen cirkvi, ale aj úradníci štátnej správy konštatovaniami „výsledky však tentokrát musíme brať s istou rezervou“, čo zdôvodňujú neurčene menším počtom ľudí, ktorí sa na ňom zúčastnili. [3]

Pri komentovaní samotných výsledkov sa objavilo väčšie množstvo kritických hlasov. Spomedzi cirkví bola najviditeľnejším kritikom výsledkov najväčšia z nich – katolícka cirkev, ktorá okrem vysvetľovania dôvodov úbytku tých, ktorí sa k nej prihlásili, poukázala aj na problémy pri meraní: „Štatistický úbytok veriacich chápeme aj ako dôsledok štyridsaťročnej ateizácie pred rokom 1989. Naša skúsenosť hovorí,

² Zvýraznené časti citátu zachovávajú pôvodnú podobu textu.

že v poslednom období k dramatickým zmenám v religiozite nedochádza. Proces sčítania bol sprevádzaný viacerými komplikáciami, akými boli technické problémy, ale aj rastúca nedôvera občanov voči štátu a verejným inštitúciám.“ [4] Tak ako nárast zisťovania medzi rokmi 1991 až 2001 vysvetľovali dôsledkom ateizácie, aj pokles zdôvodňujú tým istým spôsobom, čo však spochybňuje silu a dôveryhodnosť takéhoto argumentu.

Oveľa ostrejšie, no mediálne menej významne spochybnila výsledky Gréckokatolícka cirkev, ktorá „vníma výsledky sčítania obyvateľov Slovenska, ktoré vykazujú určitý pokles veriacich, ako nie úplne pravdivé. Riaditeľ kancelárie biskupského úradu Ľubomír Petřík povedal, že výsledky sčítania poznačila proticirkevná antikampaň pred sčítaním, ale aj zneistenie obyvateľov so sčítacími hárkami a iné komplikácie sprevádzajúce sčítanie“.[5] K ďalším argumentom spochybňujúcim výsledky sčítania patrila mobilita občanov SR, týkajúca sa najmä veriacich Gréckokatolíckej cirkvi, ktorej reprezentanti však hovoria skôr o náraste počtu svojich veriacich: „treba brať do úvahy, že množstvo ľudí je vycestovaných za prácou do zahraničia či na západ Slovenska, a týka sa to najmä východu krajiny, kde majú gréckokatolíci najviac veriacich.“ ... „Podľa našich interných údajov počet gréckokatolíkov vzrástol. Vychádzame zo štatistík našich farností, kde evidujeme konverzie, väčší počet krstov ako pohrebov, vzrastajúci počet pútnikov aj aktivít pastoračných centier.“ [6]

Na technické problémy pri sčítaní, no aj na možnú citlivosť na „ľudskoprávne“ témy upozornili aj predstavitelia Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ECAV): „Iste, tento údaj môže byť skreslený tým, ako nešťastne sa niektorými štátnymi orgánmi a inštitúciami zodpovednými za uskutočnenie sčítania tesne pred sčítaním prezentovali problémy okolo anonymity sčítania a zaručenia ochrany osobných údajov. Vyše pol milióna ľudí odmietlo aj z týchto dôvodov vyznačiť svoje vierovyznanie. Uvedomujeme si, že najmä evanjelici vždy boli a sú mimoriadne citliví na osobné slobody a aj s ohľadom na historickú skúsenosť negatívne reagujú na akúkoľvek snahu svetskej vrchnosti zasahovať do svojich ľudských a občianskych práv.“ [7]

Pred samotnou analýzou výsledkov sčítania však treba upozorniť na slabinu často opakovaného argumentu, že pred sčítaním prebehla silná antikampaň proti prihlasovaniu sa k cirkvi alebo náboženstvu. V podstate prebiehali paralelne až tri kampane. Posledné sčítanie obyvateľov v roku 2011 bolo sprevádzané silnou mediálnou a politickou kampaňou proti dôveryhodnosti ochrany osobných údajov v sčítaní [8] a dvoma paralelnými angažovanými kampaňami, ktoré sa pokúšali ovplyvniť výsledky sčítania v prospech nejakých výsledkov.

Katolícka cirkev mobilizovala verejnosť, aby sa prihlásila ku katolíckej cirkvi, a to napríklad aj tým, že odporúčala prihlásiť sa len na základe krstu: „Pri sčítaní ľudí ide o tiché prihlásenie sa ku Kristovi a k Cirkvi, v ktorej sme boli pokrstení. Toto prihlásenie sa nebude nikde publikované ani inak použité. Má len pomôcť utvoriť pravdivý obraz o náboženskom stave obyvateľov Slovenska, obraz o tom, kam sa naši ľudia zaraďujú, kam patria, kam ich v národe zaradil ich krst.“ [9] Okrem pastierskeho listu veriacim a množstvu iných mobilizačných aktivít využívala cirkev aj billboardy na území celého Slovenska. Na druhej strane rôzne skupiny ľudí bez vyznania okrem kritiky metodiky sčítania apelovali na verejnosť, aby sa nenechala

ovplyvňovať a v prípade, že sú neveriaci alebo ateisti, aby to aj zapísali do sčítacích hárkov [1]. K antikampani by sa dalo čiastočne prirátať aj pôsobenie niektorých médií, ktoré síce nespochybňovali sčítanie, ale zamerali sa na problematizovanie otázky o náboženskej príslušnosti a používali čiastočne stigmatizujúci slovník („ovečky“ a podobne). [12] Pri porovnaní mediálnej sily dvoch svetonázorovo vyhranených aktérov a charakteru prezentácie a problematizácie témy médiami sa dá konštatovať, že hlas sekulárnych humanistov a komentárov v médiách bol oveľa slabší a menej prítomný vo verejnej sfére ako hlas katolíckej cirkvi. Aj preto možno považovať kampane proti vyplňaniu sčítacích formulárov alebo proti uvádzaniu náboženskej príslušnosti v sčítaní za nie dostatočne presvedčivé zdôvodnenia celkového poklesu počtu prihlásených v sčítaní v roku 2011.

Podobne poukazovať ako na vážny zdroj chyby alebo výrazný faktor zníženia počtu prihlásených k náboženstvu práve to, že sa mnohí odmietli sčítať úplne, je podobne skôr len dohad ako podložené tvrdenie. A to z dôvodu, že podľa dodatočne zverejnených údajov odmietlo odovzdať (neodovzdalo) sčítacie hárky asi 94-tisíc obyvateľov SR, teda nevrátilo sa asi len 1,7 % formulárov. [9] No pri pohľade na celkové výsledky vidieť, že na otázku o vyznaní sa nepodarilo odpoveď zistiť u viac ako 570-tisíc obyvateľov Slovenska, z ktorých väčšina však na iné otázky v sčítaní odpovedala. Spochybňovanie sčítania a strach z deanonymizácie ako dôležité faktory poklesu prihlásených k náboženstvu preto tiež nepôsobia ako dôveryhodné argumenty.

Spochybňovanie kvality výsledkov problémami s antikampaňou pred sčítaním, bojkotom sčítania zo strany verejnosti, strachom zo zneužitia osobných údajov a podobne sa stali pravdepodobne najčastejšími dôvodmi na spochybnenie kvality, a teda hodnovernosti výsledkov sčítania aj mimo cirkevných kruhov a v prostredí štátnej správy [3]. Tieto interpretácie však vznikli až dodatočne, a to po zverejnení výsledkov sčítania z roku 2011 a po ich porovnaní s výsledkami z rokov 2001 a 1991. Práve najväčšie tradičné kresťanské cirkvi, ktoré najaktívnejšie spochybňovali kvalitu dát, totiž zaznamenali v porovnaní s predchádzajúcimi sčítaniami najvýraznejší pokles počtu prihlásených. Otázkou preto môže byť, či by kvalitu a hodnovernosť výsledkov spochybnili predstavitelia týchto cirkví (prípadne aj zástupcovia štátu a verejnosti) aj v prípade, ak by sa k nim prihlásilo viac obyvateľov Slovenska ako predtým (tak ako sa to stalo v prípade menších cirkví) alebo ak by rovnaké výsledky vyšli pri absencii silnej kampane spochybňujúcej anonymitu údajov zisťovaných v sčítaní obyvateľov. Nedá sa totiž neprehliadnuť silný moralizátorský a apologetický duch týchto kritických komentárov nasledujúcich po zverejnení výsledkov, ktorý ukazuje na nie neustranné hodnotenie výsledkov sčítania.

Ukázkovým príkladom „kreatívneho“ narábania s výsledkami sčítania, keď pokles prihlásených k náboženstvu môže byť prezentovaný ako príklad „nárastu sociálneho významu náboženstva“ a zároveň neprihlásení sú prezentovaní ako príslušníci katolíckej cirkvi na Slovensku, je článok štátnej radkyne Ministerstva kultúry SR Lucie Greškovej [3]. Napriek poklesu počtu prihlásených ku katolíckej cirkvi o takmer 7 % hovorí o istej stabilite členskej základne cirkvi a „pri zohľadnení problémov pri sčítaní a so zreteľom na ostatné faktory, ako je vysoký podiel ľudí, ktorí sa odmietli sčítania zúčastniť, resp. nevyplnili kolónku vierovyznanie“ sa nakoniec dostala k rovnakému, ba aj o niečo vyššiemu číslu v počte členov katolíckej cirkvi, ako bolo pred desiatimi rokmi. Na jej dodatočných „úpravách“ výsledkov je však zaujímavé najmä to, že

neprihlásených neprpisuje ako nepriznaných členov ani iným cirkvám, ktoré od sčítania v roku 2001 zaznamenali pokles počtu prihlásených, a neberie do úvahy ani nárast počtu prihlásených v mnohých malých cirkvách či možný reálny pokles ochoty mnohých ľudí prihlásiť sa k nejakej konkrétnej cirkvi. Podobne pokles prihlásených k pravoslávnej cirkvi o 1 200 ľudí (2,4 %) prezentuje ako obhájenie percent z predchádzajúceho sčítania. Greškovej článok má však oveľa viac metodologických nedostatkov. Napríklad paniku veriacich z diskusií o možnej odluke cirkvi od štátu a zmene financovania cirkvi či cirkevných daniach pripisuje len príslušníkom Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. Robí to napriek tomu, že údaje zo sčítania nemajú ako vysvetliť postoje alebo motívy kohokoľvek, kto vyplnil sčítací hárok, a že práve v tejto cirkvi už istý druh cirkevnej dane tradične funguje. Podobne veľký podiel neprihlásených vysvetľuje „sepochybňovaním anonymity pred samotným sčítaním, návratom neistoty a spájaním výsledkov s možnými dôsledkami pre samotných veriacich“.³ Tých, ktorí sa sami zaradili do kategórie bez vyznania, zasa relativizuje ako „širokú škálu postojov“ od deklarovaných ateistov (bez toho, aby sa v sčítaní takto deklarovali) cez nerozhodnutých a osoby nábožensky nevyhranené až po náboženských individualistov. Takúto rôznorodú škálu postojov a obsahov vier však neuvádza aj v prípade iných (a to ani veľkých tradičných) cirkvi. Článok L. Greškovej si zaslúžil väčšiu pozornosť nielen preto, lebo sa prezentuje ako akademický (recenzovaný), a teda vyargumentovaný, no aj preto, že ho možno považovať za príklad typického dodatočného a účelového zdôvodňovania výsledkov sčítania, pričom sú argumenty a ich výber prispôsobované v prospech jednej skupiny a v neprospech iných skupín.

Napriek tomu však takýto aj zaujatý prístup núti k hľadaniu lepších a podloženejších vysvetlení dôvodov rozdielov v údajoch z rôznych sčítaní a tiež aj k prevereniu rôznych metód zisťovania náboženskej príslušnosti obyvateľov Slovenska, pri ktorých sčítanie je len jedným z viacerých postupov získavania informácií.

3. MERANIE NÁBOŽENSKEJ PRINÁLEŽITOSTI

Jednou zo základných otázok pri výskumoch náboženského života a merania miery religiozity je, koľko ľudí v populácii je nábožensky založených, prípadne koľko ľudí sa hlási k rôznym náboženským skupinám. V najvšeobecnejšom význame slova možno rôzne takto zaradené výskumy a merania zaradiť pod výskumy širšie definovanej religiozity. Pri konkrétnych interpretáciách sa však musí jednoznačne identifikovať, ktorá časť religiozity sa meria. Najčastejšie totiž v súvislosti s religiozitou ide o rozlíšenie jej piatich dimenzií:⁴

- a) prihlásenie sa k cirkvi alebo náboženskej skupine ako prejav subjektívneho vyjadrenia príslušnosti k skupine,
- b) praktizovanie náboženstva, či už v podobe účasti na rituáloch a kolektívnych akciách náboženskej skupiny, alebo ako individuálne náboženské úkony, k akým patrí napríklad modlitba alebo meditácia,

³ Napriek vnášaniu podozrenia o obavách veriacich z možných dôsledkov prihlásenia sa v sčítaní k náboženstvu neuviedla zdroj takýchto informácií, prípadne akých dôsledkov by sa mohli veriaci obávať, zvlášť ak za takýchto neprihlásených veriacich považuje príslušníkov najväčšej katolíckej cirkvi.

⁴ Podrobnejšiemu prehľadu rôznych spôsobov definovania religiozity ako multidimenzionálneho javu sa venujem vo svojej publikácii *K sociológii novej religiozity* [15], prípadne zdrojom inšpirácie môžu byť iné práce, napríklad českých sociológov Nešpora a Václavíka [16] alebo Lužného [17].

- c) náboženská viera alebo svetonázorové predstavy jednotlivca a miera ich súladu s deklarovanými predstavami skupiny,
- d) etické normy a hodnoty, ktoré jednotlivec vyznáva a praktizuje, a ich vzťah ku kolektívne prezentovaným hodnotám a normám,
- e) znalosť náboženského učenia skupiny alebo vyznania, ku ktorému sa jednotlivec hlási.

Preto treba zdôrazniť, že to, čo sa veľakrát označuje ako meranie religiozity, je meraním len jednej jej stránky – v prípade sčítaní obyvateľstva je preto problematické hovoriť o meraní religiozity, ale ide o meranie len náboženskej príslušnosti všeobecne.

Na získanie údajov o reálnej podobe jednotlivých dimenzií religiozity sa najčastejšie využívajú rôzne výskumné metódy. Švajčiarska databáza náboženskej príslušnosti *Swiss Metadatabase of Religious Affiliation in Europe* (ďalej „SMRE“) rozlišuje tri základné zdroje údajov na meranie náboženskej príslušnosti [13: 9]:

- a) reprezentatívne prieskumy verejnej mienky (*surveys*),
- b) sčítania obyvateľstva (*censuses*), ktoré sa však nerobia pravidelne vo všetkých európskych krajinách (až v roku 2011 sa podarilo realizovať sčítanie vo všetkých krajinách EÚ, no aj tak sa náboženská príslušnosť nemerala vo všetkých krajinách),
- c) svetovú kresťanskú databázu a svetovú náboženskú databázu (*World Christian Database – WCD, World Religion Database – WRD*), z ktorých čerpá dáta aj Encyclopedia Britannica. No autori tento zdroj nepovažujú za neproblematičný, keďže údaje za jednotlivé krajiny pripravujú americkí misionári a čiastočne skresľujú údaje v prospech kresťanstva.

V podmienkach Slovenska sa v súvislosti s celoplošnými a hromadnými zisťovaniami možno oprieť o ďalšie dve metódy. Za relevantnú možno považovať kombináciu všetkých uvedených štyroch postupov:

- a) **Sčítanie obyvateľstva.** Táto metóda však umožňuje merať len jednu dimenziu religiozity, a to prihlásenie sa k náboženskej skupine alebo náboženstvu, a aj to s istými obmedzeniami.
- b) **Reprezentatívne výskumy verejnej mienky.** Pomocou tejto metódy sa síce nedajú zachytiť prejavy menšinových foriem náboženského života, no ako jediná metóda umožňuje na vzorke reprezentujúcej istú populáciu rekonštruovať podobu všetkých predtým uvedených dimenzií religiozity.⁵
- c) **Interné štatistiky cirkví a svetonázorových skupín.** Takéto štatistiky sú však len zriedka dostupné na výskumné účely.
- d) **Expertné rozhovory s predstaviteľmi cirkví a náboženských spoločností.** V tomto prípade je možné nad rámec údajov zo štatistík cirkví využiť aj ich pohľad pozorovateľov prostredia a ich odhad o podobe rôznych dimenzií religiozity v ich spoločenstve.

Už len naznačenie odlišných možností rôznych metód merania zachytiť mnohodimenzionálnosť religiozity núti k opatrnosti pri využívaní údajov zo sčítaní

⁵ Údaje z viacerých reprezentatívnych výskumov v určitej miere umožňujú sledovať aj také stránky náboženského života, akými sú obsah viery, náboženské praktiky, participácia na živote náboženského spoločenstva, ale aj sledovanie praktík a vier, ktoré sa explicitne nespájajú s náboženstvom (vzťah k ideológiám, vede, ezoterike, vzťah k potratom, rozvodom alebo sexualite a podobne).

obyvateľov ako indikátorov religiozity. Zároveň sa ukazuje nutnosť tieto údaje dopĺňať a čiastočne korigovať výsledkami získanými inými metódami výskumu. Triangulácia, teda podpora argumentu alebo záveru údajmi aspoň z troch zdrojov alebo pohľadmi aspoň z troch strán je postupom, ktorý dovoľuje objektivizovať a validizovať závery výskumníkov alebo tých, ktorí pracujú s údajmi z rôznych výskumov. Takýmto spôsobom sa dá pristúpiť aj k údajom zo sčítaní obyvateľov.

Pri sondovaní náboženskej príslušnosti v Európe autori projektu SMRE využívajú veľkú škálu rôznych zdrojov údajov, medzi ktorými prevažujú reprezentatívne výberové prieskumy. Samostatnú veľkú pozornosť venujú kvalite databáz a údajov, s ktorými pracujú. Upozorňujú pritom na niektoré najčastejšie chyby v primárnych zdrojoch údajov [13: 4 – 5]:

1. Preklepy a chyby vo výpočtoch. Často sa stáva, že súčet percentuálnych údajov prekračuje 100 % alebo počet prihlásených ľudí k jednotlivým náboženským skupinám prevyšuje celkový počet obyvateľov krajiny.

2. Nízka kvalita štatistických údajov. Často chýbajú údaje o malých náboženských skupinách alebo sú do väčších zlučené rôzne druhy náboženských skupín (problém napríklad CIA World Factbook).

3. Rôzne zaradovanie náboženských tradícií do kategórií, čo znemožňuje medzinárodné porovnania. Niekedy sa vytvárajú veľmi všeobecné kategórie – protestanti alebo iné, bez bližšej špecifikácie.

4. Poradie otázok v dotazníku. Rôzne zaradenie otázky o náboženskej príslušnosti vedie k rôznym výsledkom, predovšetkým v prieskumoch verejnej mienky. Z tohto dôvodu *European Social Survey* (ESS) podľa autorov databázy vykazuje vyššiu mieru neprihlásených k náboženstvu ako v *European Values Survey* (EVS).⁶

5. Používanie otvorených alebo zatvorených otázok. Zatvorené otázky ponúkajú súbor možností vybrať si zo zoznamu náboženských skupín a respondent je motivovaný (*forced*), aby urobil výber alebo neuviedol odpoveď. Niekedy sa kombinujú otvorené a zatvorené otázky, keď sa najskôr ponúknu špecifické kategórie a v druhom kroku respondent sám vlastnými slovami špecifikuje konkrétnu skupinu alebo názor.

6. Jedno- alebo dvojstupňový proces zisťovania. Jednostupňový je zameraný na priame zisťovanie náboženskej príslušnosti, dvojstupňový sa v prvom kroku pýta, či respondent patrí k nejakej náboženskej skupine, a ak áno, tak v druhom kroku špecifikuje ku ktorej. Pri týchto metódach výsledky ukazujú na zvýšenie počtu respondentov, ktorí sa neprihlásia k náboženstvu, ak je položená otázka v dvoch stupňoch.

7. Rozdielne znenie otázky o náboženskej príslušnosti. Niektoré sa pýtajú na členstvo (*to be member*) v náboženskej skupine alebo cirkvi, iné na príslušnosť (*to belong*) k cirkvi, náboženskej skupine alebo náboženstvu všeobecne, prípadne iné na pocit byť súčasťou cirkvi, náboženskej skupiny alebo náboženstva všeobecne (*consider yourself to a particular religion*).

⁶ Oficiálna stránka *European Social Survey* (ďalej ESS), na ktorej sú voľne prístupné dáta, dotazník aj dokumentácia, sa nachádza na <http://www.europeansocialsurvey.org/>. Európsky výskum hodnôt – *European Values Survey* – je za Slovensko prístupný cez stránku Slovenského archívu sociálnych dát www.sasd.sav.sk, medzinárodné údaje aj dokumentácia sú prístupné v nemeckom archíve sociálnych dát na <http://zacat.gesis.org/webview/>. V texte ďalej spomínaný *International Social Survey Programme* (ďalej len ISSP) je v prípade modulov realizovaných na Slovensku dostupný aj cez SASD, medzinárodné súbory aj s dokumentáciou sú prístupné rovnako ako EVS prostredníctvom nemeckého archívu sociálnych dát.

8. Kompilácia a práca s dátami. Napríklad ak prieskum pracuje s dvojstupňovou otázkou, analýzy o náboženskej štruktúre musia byť založené na odpovediach na obe otázky, nielen na odpovediach na druhú otázku. Často sú ľudia bez náboženskej príslušnosti vyradení z kalkulácií, a tým dochádza k nadhodnocovaniu údajov o príslušnosti.

Autori z dôvodu týchto možných chýb kladú dôraz na základné princípy vedeckého skúmania náboženskej príslušnosti, pretože mnohé súčasné štúdie na túto tému sa neopierajú o spoľahlivé údaje a kritickú prácu so zdrojmi.

4. SČÍTANIA OBYVATEĽOV

Práve existencia údajov zo sčítaní obyvateľstva viedla autorov projektu SMRE k zaradeniu Slovenska medzi niekoľko málo európskych krajín, o ktorých existujú pre potreby medzinárodných porovnaní a mapovaní náboženskej štruktúry spoľahlivé a vierohodné (*reliable*) údaje [13: 16].⁷ Problémom kategorizácie projektu SMRE však je, že apriórne predpokladá rozdiel v miere objektívnosti údajov zo sčítania a z prieskumov, pričom sa pravdepodobne opiera o ďalšie regionálne súvislosti vykazovania náboženskej príslušnosti, ako je napríklad platenie cirkevných daní v niektorých krajinách a podobne. V projekte definujú náboženskú príslušnosť (*religious affiliation*) ako inštitucionálny vzťah medzi osobou a náboženskou skupinou alebo tradíciou. Spájajú to so statusom oficiálneho členstva v cirkvi a istým druhom „exkluzívneho sociálneho vzťahu“. V takomto význame tento vzťah považujú za „objektívnu“ vlastnosť osoby a sociálnej štruktúry konkrétnej spoločnosti. Na rozdiel od takéhoto „objektívneho“ definovania odlišujú subjektívny prístup, aký sa využíva v prieskumoch (ako napríklad EVS, ESS, ISSP – pozn. autora), kde ide o definovanie náboženskej príslušnosti ako sebadefinovanie vo význame príslušnosti (*belonging*) k určitému náboženstvu všeobecne, čo môže znamenať nielen vzťah ku konkrétnej cirkvi alebo skupine, ale aj k náboženskej tradícii (kresťanstvo, islam a pod.). Autori preto s ohľadom na ich objektívnosť substanciálne rozlišujú tieto dva druhy náboženskej príslušnosti. [13: 8] Práve z dôvodu, že v prípade Slovenska v podstate neoprávnene považujú údaje zo sčítania za „objektívne“, treba brať aj viaceré výsledky projektu SMRE a zaradovanie krajín do skupín podľa kvality a spoľahlivosti dát s istou mierou rezervovanosti.

Pri narábaní s výsledkami zo sčítaní obyvateľov na Slovensku, zvlášť pri ich porovnávaní v čase alebo s výsledkami z iných krajín, treba brať do úvahy tri dôležité okolnosti, ktoré sa ukazujú ako dôležité aj v medzinárodných porovnávaníach:

- a) V rôznych rokoch sa používala iná metodika zisťovania, konkrétne respondent bol k odpovedi stimulovaný inak položenou otázkou a inými inštrukciami. Tento faktor je dôležitý brať do úvahy aj pri medzinárodných porovnávaníach.
- b) Charakter otázky v sčítacom formulári: povinná alebo dobrovoľná. Tento faktor je dôležitý najmä pri porovnávaní Česka a Slovenska a pri vysvetľovaní výšky podielu tých, ktorí na otázku neodpovedali.
- c) Jednoznačnosť alebo viacznačnosť položenej otázky môže tiež ovplyvniť podiel tých, ktorí sa prihlásia k nejakému vyznaniu, a podmieňuje aj možnosti interpretácie výsledkov.

⁷ Autori na základe kvality dostupných údajov vytvorili celkovo štyri skupiny krajín a kvantifikovali aj počet krajín k rôznym rokom ich výskumu. K roku 2010 identifikovali tieto počty krajín k rôznym druhom údajov: 1. spoľahlivé údaje (12 krajín), 2. pravdepodobne spoľahlivé údaje (12), 3. problematické (5), 4. nespoľahlivé (13). [13: 14]

d) Vyhodnocovanie údajov registrovaných cirkví a riziko nepresného alebo priveľmi všeobecného zaraďovania neregistrovaných náboženských skupín do širších kategórií alebo do kategórie „iné“. Napríklad údaje o Bahájskom spoločenstve, ktoré bolo registrované až v roku 2007, sa pred sčítaním v roku 2011 nesledovali a nevyhodnocovali.

Pri sčítaní v roku 1950 (a aj predtým) sa v sčítacích hárkoch sledovala najmä matriková príslušnosť, čiže respondent bol inštruovaný, aby zapísal, či bol pokrstený, a teda symbolicky integrovaný do nejakej konkrétnej cirkvi, inými slovami, aká konfesia mu bola zapísaná v matrike. Nesledoval sa subjektívny pocit príslušnosti k cirkvi alebo to, či človek verí, alebo nie. Takto koncipovaný sčítací hárok umožnil, že takmer všetci obyvatelia Československa (rovnako v českej, ako aj v slovenskej časti) sa uvádzali ako príslušníci nejakej cirkvi. [12]⁸ Nasledujúce sčítanie, ktoré zisťovalo aj vierovyznanie, bolo v Československu až v roku 1991. Otázka však už bola formulovaná inak a zisťovala, už ako povinná otvorená otázka, subjektívne prihlásenie sa k nejakému náboženstvu alebo vyjadrenie toho, že obyvateľ je bez vyznania. Ako ukazujú výsledky, v tomto sčítaní bola na Slovensku aj v ČR vysoká miera tých, ktorí sa neprihlásili k žiadnej cirkvi, alebo nezistených. Juraj Majo [14: 218 – 219] však výsledky sčítania z roku 1991 považuje za menej „reálne“, lebo sa podľa neho robilo v špecifickom období s výraznou neistotou vo viacerých oblastiach vrátane deklarovanej náboženskej príslušnosti, čo sa prejavilo vo zvýšenom zastúpení tých, ktorí neuviedli žiadne vierovyznanie. Toto zdôvodnenie nižšieho prihlásenia možno spochybníť, a ako sa ukáže ďalej, problémom bola skôr odlišná metodika merania, ktorá systematicky aj v neskoršom období vedie k vyššiemu podielu prihlásených. Majo však upozorňuje na inú stránku týchto dvoch výskumov. Kým v roku 1950 sa otázka náboženského vyznania podľa neho spájala s cirkevnou príslušnosťou, od roku 1991 stratila v sčítaniach „objektívny“ znak príslušnosti k cirkvi alebo náboženskej spoločnosti a prešla na úroveň slobodného deklaratívneho rozhodnutia. [14: 221]

Odlišný spôsob merania sa použil v rokoch 2001 a 2011 na Slovensku a úplne iná metodika sa v oboch posledných dvoch sčítaniach použila v ČR (v rokoch 2001 a 2011). Na Slovensku sa použila zatvorená povinná otázka, keď bol respondentom predložený zoznam registrovaných náboženských skupín s možnosťou vyznačiť a uviesť konkrétne aj inú možnosť alebo bez vyznania. V ČR sa použila dvojstupňová otázka a až po prihlásení sa k viere následne v druhej opýtaný uviedol, k akému náboženstvu sa hlási.

Špecifickou zmenou na Slovensku tiež bolo, že v rokoch 2001 a 2011 sa použila dvojhľadňová otázka, ktorá definuje ako náboženské vyznanie: 1) „účasť obyvateľa na náboženskom živote niektorej cirkvi“ alebo 2) veľmi vágne naznačený „vzťah k nej“. Uvádzanie zoznamu len registrovaných náboženských skupín zároveň ovplyvňuje a istým spôsobom „normalizuje“ práve tieto registrované skupiny. Príslušníci ostatných, teda neregistrovaných náboženských skupín môžu svoju príslušnosť zapisovať len do kolónky „iné“. V sčítaní obyvateľov, domov a bytov v roku 2001 preto nebola v zozname napríklad zahrnutá Novoapoštolská cirkev, ktorej registrácia prebiehala práve v období sčítania, a preto vo

⁸ Grafické prehľady a konkrétne údaje o výsledkoch sčítaní sú dostupné v autorovej predchádzajúcej štúdii, ktorá je základom aj tohto textu.

vyhodnocovaniach sčítania sa údaje o tejto cirkvi ani neskôr bežne neuvádzali.⁹ Ako sa ukáže ďalej, môže tiež dochádzať k omylom a u príslušníkov neregistrovaných skupín k prihláseniu sa k podobne znejúcej registrovanej skupine. V neposlednom rade výsledky dvoch posledných sčítaní na Slovensku obsahujú spolu odpovede tých, ktorí sa podieľajú aktívne na živote nejakej cirkvi, s odpoveďami tých, ktorí pociťujú akokoľvek viac alebo menej záväzný a viac alebo menej formalizovaný vzťah k niektorej cirkvi. Taktiež problematické môže byť, ak v odpovediach „iné“ respondenti uviedli len náboženstvo (budhizmus, islam) bez špecifikácie konkrétnej skupiny (slovo cirkev v mimokresťanských náboženstvách a niektorých neinštitucionalizovaných kresťanských skupinách môže tiež spôsobovať nedorozumenia).

V Českej republike sa v oboch posledných rokoch použila dvojstupňová otázka, kde v prvej časti sa respondent rozhoduje, či sa prihlási k náboženstvu, a v prípade, že áno, vypisuje v druhej otvorenej otázke, ku ktorej cirkvi konkrétne. V roku 2011 bola otázka na vyznanie dobrovoľnou otázkou, čo výrazne zvýšilo podiel tých, ktorí na otázku neodpovedali.

Zmena metodiky viedla na Slovensku od roku 2001 k vykázaní vyššieho podielu prihlásených k niektorej z cirkví, ale aj deklarovaných bez vyznania a znížila počet nezistených. V Českej republike zmenená metodika naznačuje podľa výsledkov najskôr výrazný nárast ľudí bez vyznania a pokles počtu nezistených, no po zdobrovoľnení tejto otázky v roku 2011 všeobecný pokles tých, ktorí túto rubriku vypísali, teda výrazný nárast nezistených. Ak v roku 1991 na otvorenú otázku odpovedalo na Slovensku vyše 82 % obyvateľov, na zatvorenú otázku odpovedalo v roku 2001 až 97 % a o desať rokov neskôr 91 % obyvateľov. V Českej republike viedlo zdobrovoľnenie otázky k poklesu odpovedajúcich z 91 % v roku 2001 na necelých 55 % v roku 2011.

Na to, aby bolo možné posúdiť mieru vplyvu položenej otázky na výsledky, však musia byť použité kontrolné postupy alebo porovnania s výsledkami výskumov realizovaných inými metódami.

5. PROBLÉMY MALÝCH NÁBOŽENSKÝCH SKUPÍN

Dobrou metódou validizácie výsledkov zo sčítania je ich kombinácia a kontrola s výsledkami iných zisťovaní. Príkladom takejto validizácie môžu byť údaje o niektorých menších registrovaných cirkvách, ktoré sa vyhodnocujú v rámci zverejňovania výsledkov – Náboženskej spoločnosti Jehovovi svedkovia, Evanjelickej cirkvi metodistickej, Cirkvi bratskej alebo Kresťanských zborov.

⁹ Tým, že údaje o neregistrovaných náboženských skupinách sa nevyhodnocujú (ani v prípade, keď sú početnejšie ako niektoré z registrovaných skupín), vzniká situácia, že nemajú ani priestor vo verejnom diskurze a tým ani legitimitu normality, čo zvyšuje riziko možnosti ich spoločenskej stigmatizácie.

Tabuľka č. 1: Počty prihlásených k vybraným cirkvám a náboženským skupinám v rokoch 1991 – 2011

	1991	2001	2011
Jehovovi svedkovia	10 501	20 630	17 222
Evanjelická cirkev metodistická	4 359	7 347	10 328
Cirkev bratská	1 861	3 217	3 396
Kresťanské zbory	700	6 519	7 720

Zdroj: Štatistický úrad SR, sčítania obyvateľov, domov a bytov

Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia bola oficiálne zaregistrovaná až v roku 1993, k čomu bolo podľa zákona potrebné získať súhlas s takýmto úkonom až od 20 000 obyvateľov Slovenska.¹⁰ Vzhľadom na to, že práve táto náboženská spoločnosť nie je vo verejnosti veľmi obľúbená,¹¹ dá sa predpokladať, že pri registrácii sa obracala so žiadosťou o podpisy najmä na svojich členov. Len podľa údajov zo sčítania z roku 1991 by to však znamenalo v priebehu roku až dvoch nárast až takmer o 100 %, teda na dvojnásobok. Aj výsledky neskorších sčítaní, kde už bola otázka položená ako uzavretá a so zoznamom registrovaných cirkví, v ktorom boli uvedení aj Jehovovi svedkovia, poukazujú na ich oveľa väčšiu početnosť. V roku 1991 sa prihlásilo k ich náboženskému spoločenstvu 10 501 členov, v roku 2001 až 20 630 členov a v roku 2011 sa ich počet mierne znížil na 17 222 prihlásených. Celkovo by to malo znamenať nárast až 1,64x za dvadsať rokov. Porovnanie s inými údajmi však naznačuje, že chyba vznikla skôr pri meraní v roku 1991, keď sa v sčítaní prihlásila asi len polovica členov Jehovových svedkov.

Pri porovnaní výsledkov zo sčítaní a interných štatistík tejto náboženskej spoločnosti však vidno, že v posledných dvadsiatich rokoch je trend trocha iný. Nie že najskôr bol dramatický nárast a neskôr mierny pokles, ale skôr že počet ich aktívnych členov pravdepodobne dlhodobo mierne klesá a že už začiatkom 90. rokov mala spoločnosť viac ako 20 000 členov, z ktorých sa však veľká časť v sčítaní k svojmu vyznaniu neprihlásila a pravdepodobne na túto otázku neodpovedala. Údaje z ročeniek Náboženskej spoločnosti Jehovovi svedkovia [12] ukazujú odhady aktívnych členov a odhad počtu účastníkov každoročnej Pamätnej slávnosti, ktorá je najväčším a najzáväznejším rituálom veriacich tohto vyznania.

Pri porovnaní údajov zo sčítania s internými štatistikami a s faktom, že len dva roky po sčítaní v roku 1991 už náboženská spoločnosť dokázala doložiť podklady (20 000 členov) k registrácii, možno predpokladať, že v sčítaniach obyvateľov sú počty príslušníkov tejto náboženskej skupiny podhodnotené. Kombináciou všetkých troch metód odhadu možno predpokladať, že v súčasnosti aj napriek miernemu poklesu je počet jej členov asi 20 000 alebo trocha viac.

Druhým príkladom je **Evanjelická cirkev metodistická**, ktorej počet deklarovaných členov za dvadsať rokov vzrástol štatisticky až 2,4-násobne. Okrem toho vidieť, že sa najväčšie centrá tejto cirkvi akoby sťahovali po Slovensku. Zatiaľ čo v roku 1991 sa k tejto cirkvi prihlásilo najviac ľudí v okresoch Galanta, Šaľa a Dunajská Streda, v roku 2001 to boli okresy Rožňava, Martin, Komárno

¹⁰ Počiatky pôsobenia tejto náboženskej spoločnosti však siahajú do roku 1912, keď boli založené na území Slovenska prvé zbory.

¹¹ Ako ukázali výsledky výskumu ISSP na Slovensku 2006 – 2008, práve voči Jehovovým svedkom má odstup najväčšia časť opýtaných [18].

a Rimavská Sobota. V treťom sledovanom sčítaní sa k cirkvi prihlásili v najväčšom počte obyvatelia v okresoch Rožňava, Martin, Banská Bystrica, Rimavská Sobota, Komárno a Galanta.

Údaje zo sčítania v roku 2001 však boli už v septembri 2002 konfrontované s názorom predstavitel'a tejto cirkvi na Slovensku P. Procházkom. Ten upozorňuje na niekoľkonásobne nižšie počty evidovaných cirkví a na vysokú pravdepodobnosť omylov zo strany respondentov, ktorí si mýlili túto cirkev s Evanjelickou cirkvou a. v. alebo s inými cirkvami, prípadne sa za členov vydávali len zo sympatie.

„Štatistika je presné narábanie s nepresnými číslami. Je zaujímavé, že členstvo, ktoré my evidujeme, zaznamenáva v percentách rovnaký nárast, ako uvádzajú štatistiky, len absolútne čísla sú iné. (...) Samozrejme, že tieto čísla (v sčítaní), tento nárast vznikli vo veľkom počte prípadov tým, že ľudia nevedeli, kam patria. Ale je tiež možné a pravdepodobné, že niektorí sa prihlásili k cirkvi, pretože sympatizujú s názvom. (...) Treba zdôrazniť, že je to demokratický inštitút a ľudia sa môžu prihlásiť, kam chcú. Takže spochybňovať sa to nedá. No, samozrejme, naše čísla sú celkom iné. Aktívnych, ktorých my evidujeme, je do 1 500.“¹²

Tradične totiž cirkev pôsobí podľa jej predstavitel'a najmä v oblasti Bratislavy, Serede a v Jenkovciach na východnom Slovensku. V roku 2002 podľa oficiálnych údajov cirkvi mala svoje farnosti, zbory alebo misijné stanice v týchto okresoch alebo obciach: Banská Bystrica, Bratislava I, Bratislava V, Jenkovce v okrese Sobrance, Michalovce (aj misijná stanica v Lastomíre), Slavkovce v okrese Michalovce (aj misijná stanica vo Veľkých Kapušanoch), Partizánske (misijné stanice Sklené, Prievidza, Piešťany), Sered', Trnava.

Údaje za ostatné okresy sú pravdepodobne skôr nedorozumením (alebo len deklarovaným členstvom) ako praktickým angažovaním sa v cirkvi. Cirkev má totiž oveľa užšiu skupinu aktívnych veriacich, hoci aj medzi nimi bol zaznamenaný nárast: *„Ale my si robíme ešte aj plnoprávne členstvo, kam nepatrí každý, kto chodí na zhromaždenia alebo do kostola. Tam patria len tí, ktorí prešli prípravným členstvom, musia sa osvedčiť, vyznať svoju vieru a potom môžu byť prijatí do plnoprávneho členstva. (...) A týchto plnoprávnych členov máme menej ako 400, presné čísla si nepamätám, ale je to do 400 plnoprávnych členov. No a celkový počet je o 1 000 viacej, to sú tí, čo sa zúčastňujú na bohoslužbách a rôznych aktivitách. No a v roku 1991 to bolo necelých 200 členov, niečo viac ako 170 členov, takže nárast sme predsa len mali, skoro taký, ako je v číslach zo sčítania.“*

Štatistické údaje konfrontované s výpoveďou predstavitel'a cirkvi ukazujú, že hoci bol zaznamenaný rast deklaratívneho členstva, tieto údaje nemožno interpretovať ako nárast intenzity náboženského života a vznik nových náboženských spoločenstiev. Ako naznačuje aj rozhovor, po legislatívnom uvoľnení od roku 1989 nastalo skôr profilovanie charakteru skupín, keď sa niektoré pripojili k iným teologicky bližším skupinám.

Tretím príkladom zmeny členskej základne od roku 1990 je **Cirkev bratská v Slovenskej republike**, ktorá sama seba definuje ako prebudeneckú (evanjelikálnu)

¹² Ukážky aj komentár k tomuto príkladu sú citované podľa [15].

cirkiev. Sčítania obyvateľstva ukazujú na presun „bášt“ tejto cirkvi z oblasti Levíc a východného Slovenska (okresy Prešov, Bardejov, Michalovce a Vranov nad Topľou) do Bratislavy ako celku (všetky okresy Bratislavy spolu). V prípade tejto cirkvi možno hovoriť o jej renesancii, a keďže ide o cirkev, ktorá kladie dôraz na intenzívny pospolitostný život, je dôkazom, hoci štatisticky nie až takým významným, že na Slovensku preda len vidieť prejavy renesancie náboženských pospolitostí. Podľa informácií z roku 2002 zbory uvádzajú spolu 2 291 pravidelných návštevníkov, pričom najväčšou zložkou sú 26- až 59-roční. No údaje cirkvi sú nižšie takmer o 1 000 ľudí ako údaje zo sčítania, podľa ktorého sa v roku 2001 k cirkvi prihlásilo 3 217 a v roku 2011 až 3 396 obyvateľov Slovenskej republiky. Za rozdiely v údajoch môže aj špecifický charakter organizácie jej cirkevného členstva a spôsobov misijnej aktivity tejto cirkvi. Najmä v Bratislave, kde sa po roku 1990 zaznamenal najväčší prírastok deklarovaných členov, v podstate existujú tri druhy zviazanosti s touto cirkvou: plnoprávne členstvo, krst v cirkvi bez členstva a účasť na cirkevných podujatiach neveriacich alebo členov iných konfesíí. Kazateľ bratislavského zboru Daniel Pastirčák to v roku 2002 opísal takto: *„No v Bratislave, myslím, že to bolo mnou ovplyvnené, ja som bol negatívne naladený voči celému tomu konceptu členstva, čo je ešte stále trocha problém. ...členstvo, akoby ten úkon... veľmi dlho to bolo tak, že mnohí chodili, že by chceli byť členmi, no nevedia ako. A tak, to trvá už tri roky, sa vytvoril taký cyklus, že každý rok sa upozorňuje, že takáto možnosť tu je, vytvoríme takú skupinu, ktorá sa pripravuje, či na krst, alebo na členstvo, aby sa to striktné neoddeľovalo tak ako kedysi. Ak niekto chce len krst a nechce byť členom, tak ho len pokrstíme. Napríklad minulý rok sme 40 ľudí pokrstili alebo sa stali členmi. Ale to len vďaka tomu, že sme vytvorili nástroj pre tých ľudí, ktorí sa chcú takto identifikovať s cirkvou. Ale tiež je tu veľa ľudí, ktorí zostávajú v svojej cirkvi a tu chcú rozvíjať ekumenický rozmer, sú katolíci, ale aj tak sem chodia. Chodia sem aj desať rokov a pritom nie sú členovia. A to sa rešpektuje. Ak by sme tlačili na to, že tí, čo sem chodia, sa musia stať členmi, tak by sme zrušili ten ekumenický rozmer, čo to teraz má. Takže ten nárast sa aj premieta aj nepremieta, určite tu viac ľudí participuje, ako sú členovia. Podľa evidencie je výrazný nárast participujúcich na bohoslužbách v nedeľu, keď niekto príde trocha neskôr, už nenájde miesto na sedenie, čo tu predtým nebolo. Na druhej strane predtým sa veľmi nedalo stať členom.“*

Podľa slov jednej z verejne najznámejších osobností zboru Daniela Pastirčáka bol vrchol záujmu o náboženstvo a cirkevný život v polovici 90. rokov, keď sa miera záujmu stabilizovala.

Ďalšia z cirkví – **Kresťanské zbory** – je skupinou, ktorá podľa údajov zo sčítaní zaznamenala najvýraznejší, viac ako 10-násobný nárast deklarovaných členov. Medzi najsilnejšie regióny podľa sčítania z roku 2001 patrili okresy Prievidza, Nitra, Galanta, Poprad, Banská Bystrica, Lučenec a Nové Zámky. Najviac narástol počet deklarovaných členov v okresoch Nové Zámky, Malacky, Lučenec, Levice a Banská Bystrica. Keďže ide o registrovanú cirkev, existuje predpoklad, že do tejto kategórie, ktorá bola uvedená aj ako možnosť v sčítacích hárkoch, sa zapísali vyznávači väčšiny voľných neinštitucionalizovaných protestantských prebudeneckých skupín, ktoré u nás od roku 1990 pôsobia a ktoré majú buď podobný názov zdôrazňujúci kresťanstvo – Kresťanské spoločenstvá v ich najrôznejších podobách, Cirkvi Kristove či Medzinárodné spoločenstvo Kristovo – alebo aj skupiny „voľných kresťanov“, ktorí úzkostlivo dbajú, aby sa neoznačovali žiadnym názvom, lebo sa považujú

predovšetkým za kresťanov. Napríklad Kresťanské spoločenstvá majú najvýznamnejšie zbory v Poprade, Nitre, Banskej Bystrici, Leviciach a v Liptovskom Mikuláši. V Košiciach už boli založené tzv. slobodné zbory. Teda možno vidieť, že vo viacerých prípadoch sa kryjú s okresmi, v ktorých sa ľudia najviac hlásili ku Kresťanským zborom. Podľa vlastných odhadov mali v roku 2001 Kresťanské spoločenstvá asi 3 000 členov. Podobne aj ostatné menšinové registrované protestantské cirkvi zaznamenali v rokoch 1991 až 2011 rapidný rast deklarovaného členstva.

Ak vezmeme do úvahy, že v sčítaní na Slovensku ide o meranie najmä subjektívne deklarovanej príslušnosti k cirkvi, je problematické spochybňovať rozhodnutie obyvateľov, a to aj napriek tomu, že ich predstavitelia rôznych cirkví za členov nepovažujú. No zároveň takéto subjektívne deklarácie, ak nevznikli len omylom, nemožno brať ako prejav ich reálneho členstva a náboženskej praxe. Toto je dôležité zdôrazniť najmä vzhľadom na prvú časť vysvetlenia definície náboženského vyznania v sčítacom hárku (účasť na živote cirkvi).

6. REPRESENTATÍVNE VÝSKUMY RELIGIOZITY NA SLOVENSKU

Celoštátne reprezentatívne výskumy môžu prispieť k lepšiemu poznaniu podoby a úrovne religiozity v istom ohľade komplexnejšie ako sčítania obyvateľstva, lebo dokážu merať subjektívne predstavy, názory, sebaidentifikáciu a konanie, teda viac dimenzií religiozity naraz. Okrem toho umožňujú aj lepšie interpretovať výsledky údajov zo sčítaní. Otázka, aká býva položená v sčítaniach, teda deklarácia príslušnosti ku konkrétnej cirkvi (na Slovensku) alebo k náboženstvu (v niektorých iných krajinách), sa objavuje vo väčšine reprezentatívnych výskumov ako jeden zo základných sociodemografických znakov. Druhým znakom, ktorý je sledovaný aj mimo výskumov špecificky zameraných na religiozitu, je sledovanie účasti na bohoslužbách, inými slovami frekvencia návštev kostola. Tieto dve otázky vyjadrujúce dve zo základných dimenzií religiozity je možné analyzovať na veľkom množstve výskumov. Ostatné dimenzie sú však zvyčajne súčasťou len niekoľkých málo reprezentatívnych výskumov. Veľké množstvo výskumov pokrývajúcich vyše dve dekády od roku 1990 umožňuje podrobnejšie sledovať dynamiku zmien práve v tej istej otázke, ktorá je obsiahnutá aj v pravidelných cenzoach – príslušnosť k náboženstvu alebo niektorej cirkvi (teda širšie a užšie definovaná príslušnosť).

Pred vyhodnotením odpovedí treba upozorniť, že široko definované náboženské vyznanie môže znamenať v podstate dve veci a je aj merané dvoma typmi otázky. Na jednej strane sa náboženská príslušnosť sleduje ako príslušnosť k náboženskej tradícii všeobecne a nemusí znamenať väzbu na konkrétnu cirkev, na druhej strane otázka smeruje k zisťovaniu členstva alebo príslušnosti ku konkrétnej cirkvi, hoci aj v takto formulovaných otázkach môžu mnohí respondenti odpovedať v zmysle náboženskej tradície.¹³ Výsledky z viacerých výskumov ukazujú, že počas celého sledovaného obdobia miera prihlásených k náboženstvu kolíše (niekedy aj medzi výskumami realizovanými v jednom roku) v rozmedzí necelých 72 % až po úroveň 87,7 %, teda v rozmedzí 15 %. Je to vyšší rozptyl ako v sčítaniach, kde sa k náboženstvu hlásilo v rovnakom období necelých 73 % až 84 %.

¹³ V ďalšom texte, ak nebude zdôraznené inak, sa bude pod meraním náboženskej príslušnosti (príslušnosti k náboženstvu) myslieť širšie definovanie, ktoré môže znamenať aj prihlásenie sa k tradícii, aj ku konkrétnej cirkvi ako konkrétnemu prejavu náboženskej tradície.

V tabuľke č. 2 uvedené výskumy však podobne ako sčítania obyvateľstva nesledujú otázku náboženskej príslušnosti jednotnou metodikou. Práve použitá metóda zisťovania príslušnosti zjavne ovplyvňuje, či sa k náboženstvu prihlási viac alebo menej respondentov. Ako ukazuje tabuľka, v uvedených výskumoch sa použili celkovo štyri rôzne spôsoby náboženskej afiliácie. Prvé dva spôsoby, ktoré sa aj najčastejšie využívajú, sú v podstate rovnaké, aké sa použili v sčítaniach obyvateľov, teda otvorená otázka a zatvorená otázka s ponúknutým zoznamom vyznaní.

Tabuľka č. 2: Spôsoby sebazaradenia v rôznych výskumoch na Slovensku

	Použitá otázka	Výskum alebo výskumný program	Typ otázky	Vyšší/nížší podiel prihlásených
1.	<i>Aké je vaše náboženské vyznanie?</i>	ISSP 1992, 1995, 1998	Otvorená otázka ako v sčítaní 1991	Nížší
2.	<i>Aké je vaše náboženské vyznanie? + zoznam konfesií, iné a bez vyznania</i>	SSCEE 1993, Kol. identity 2003, ISSP 2004, 2005, 2006-08, 2009-10, Rodová rovnosť 2006	Uzavretá otázka so zoznamom konfesií, podobné ako v sčítaní 2001 a 2011	Vyšší
3.	<i>Patrite (hlásite sa) k nejakému náboženskému vyznaniu (cirkvi)? V prípade odpovede áno je v druhej uzavretej otázke ponúknutý zoznam konfesií</i>	EVS 1991, 1999, 2008, ESS 2004, 2006, 2008, Občianstvo a participácia 2008	Filtračná otázka uzavretá, podobná ako v ČR 2001 a 2011	Nížší
4.	<i>Patrite alebo ste v minulosti patrili do nejakej cirkvi alebo náboženskej organizácie? Dva varianty áno (teraz už patrí, vždy som patrila), dva varianty nie (kedysi som patrila, nikdy som nepatrila). Tí, ktorí odpovedali áno, v druhom kroku vyberajú zo zoznamu konfesií.</i>	PCE 2000	Filtračná otázka uzavretá	Nížší

Zdroj údajov: SASD, www.sasd.sav.sk

Podrobnejší pohľad na presné údaje z jednotlivých výskumov a porovnanie výsledkov podľa druhu použitej otázky [12] potvrdzuje predpoklad, že znenie otázky má vplyv na to, či sa k náboženstvu, či už v sčítaní, alebo v reprezentatívnych prieskumoch, prihlási viac alebo menej respondentov. Tento záver však neznamená, že by bol jeden spôsob merania lepším ako iný, ale ide skôr o to, že každá z metód meria čiastočne odlišné veci. Zatiaľ čo v prípade otvorenej otázky je možné predpokladať, že otázka meria nielen formalizované členstvo, ale aj vyššiu mieru identifikácie sa s cirkvou alebo náboženskou skupinou, a teda hovorí viac o religiozite respondenta, v prípade uzavretej otázky, pri ktorej je respondent stimulovaný k výberu niektorej z ponúknutých možností, tento spôsob pravdepodobne oslovuje aj tých respondentov, ktorí subjektívne nepociťujú vzťah k náboženstvu, prípadne neveria, no vedia, že boli v nejakej tradícii iniciovaní ako deti, prípadne túto tradíciu prijímajú ako súčasť svojej kultúrnej identity bez akejkoľvek spirituálnej dimenzie alebo bez väzby na konkrétnu cirkev.

Filtračné otázky majú podobný vplyv ako otvorené, ba dokonca viac znižujú mieru prihlásených a zvyšujú podiel nezaradených respondentov, čo sa ukázalo na

príklade vývoja v ČR v posledných dvoch dekádach. Sčítania a prieskumy, v ktorých je väčšia skupina ľudí s nezisteným vyznaním, nemožno považovať za menej relevantné a nemali by nebyť analyzované, ako to robí Majo [14: 219], ktorý sa práve z dôvodu vysokej miery tých, ktorí neodpovedali na otázku o náboženskej príslušnosti, rozhodol neanalyzovať sčítanie z roku 1991. Neprihlásenie sa k vierovyznaniu nie je problém, ktorý treba odstrániť, ale skôr ho treba pri interpretáciách brať ako fakt a ako spôsob reakcie respondentov (opýtaných) na použitie istého druhu metódy, ktorá je zameraná na meranie hlbšej miery identifikácie sa s náboženskou skupinou alebo cirkvou.

7. KTO SA PRIHLASUJE K NÁBOŽENSTVU?

Pri realizácii reprezentatívneho výskumu ISSP na Slovensku 2006 – 2008¹⁴ sa realizoval doplnkový validizačný výskum zameraný na zisťovanie, ako respondenti rozumejú položeným otázkam vo výskume a aký význam prikladajú svojim odpoveďiam. Respondenti boli požiadaní o výklad zmyslu, ako chápu každú položenú otázku, a aby podrobnejšie opísali obsah svojej odpovede. Anketári zároveň zaznamenávali aj okruhy tém alebo otázky, ktoré robili respondentom problémy pri odpovedaní, či už z hľadiska formulácie otázok, alebo ich citlivosti, prípadne až zásahu do súkromia. Vo validizačných rozhovoroch patrili u väčšiny respondentov k najproblematickejším práve otázky týkajúce sa náboženstva.

Pri otázke na náboženské vyznanie sa síce všetci respondenti prihlásili k najväčšiemu, rímskokatolíckemu, no dvaja nevedeli alebo nechceli odpovedať, čo tým mysleli a ako rozumeli otázke. Tretia respondentka zasa prezentovala vyznanie ako všeobecnú samozrejmosť v regióne, nie ako osobné presvedčenie.

Znenie otázky B19: **K akému náboženskému vyznaniu sa v súčasnosti hlásite?**

Je to... (výber zo zoznamu registrovaných cirkví na Slovensku)

Príklad č. 1: Muž, 21 r. (z mestečka v Banskobystrickom kraji)

- Anketárka: Máš tam na výber a môžeš si vybrať iba jedno.
- R1: Všetky (žartuje). Jedna, či? Asi hej.
- Anketárka: A čo si ty predstavíš pod náboženským vyznaním? Čo je to pre teba?
- R1: Ja neviem. Neviem, čo je to pre mňa.
- Anketárka: Tak keď počuješ, že náboženské vyznanie, tak čo je to? Ako to chápeš? Ako vieš, že si rímskokatolíckeho, keď nevieš, čo to je?
- R1: (Smiech) Neviem to povedať.

Príklad č. 2: Žena, 55 r. (z mestečka v Banskobystrickom kraji)

Komentár anketárky: Samozrejme, odpovedala len číslom 1 (*rímskokatolícka cirkev*) pri všetkom o sebe a rodičoch, pri mužovi tiež, ale dodala otázku apelujúcu na samozrejmosť, keďže anketárkou bola žena z bezprostredného okolia.

- R2: Jednotka, veď môj muž bol od susedov, vieš? Tuto od XXXX, nevieš?
- Anketárka: Nie.
- R2: Ty nevieš, že ja som stade mala muža?
- Anketárka: Možno, že tak trochu hej.
- R2: No on bol tam z toho domu, tam svokra sama v tom dome. Vieš, ako sú YYYYY, potom je...
- Anketárka: ZZZZ a ešte...

¹⁴ *Dátový súbor, dotazníky a všetky relevantné podklady sú voľne dostupné v Slovenskom archíve sociálnych dát SASD (www.sasd.sav.sk).*

- R2: ... tam, tam svokra moja, tak môj muž, ja som si od susedov zobrala muža.

Príklad č. 3: Muž, 52r., Banská Bystrica

Komentár anketárky: Bez komentára sa prihlásil ku katolíckej cirkvi, aj svojich rodičov a manželku, v ďalších otázkach náboženstva už zvyčajne odpovedal neviem alebo neodpovedal, v prípade aktivít nikdy nepraktizuje návštevu kostola alebo modlitbu a deklaruje sa ako skôr nenáboženský. Respondent ako neveriaci nechcel odpovedať, nerozumel otázkam. Prejavoval nevôľu pokračovať v rozhovore práve pre charakter otázok. Sám viackrát požadoval blok týchto otázok o náboženstve preskočiť.

Uvedené príklady naznačujú veľmi veľkú heterogenitu významov, aké dávajú respondenti jedinej otázke, a to dokonca aj v prípade, že sa všetci prihlásili k tej istej a najväčšej cirkvi na Slovensku. Tieto príklady naznačujú, že zoznamom cirkví stimulovaná odpoveď, ktorá zvyšuje podiel prihlásených k cirkvi, zároveň znamená aj stimulovanie k prihláseniu sa aj takých ľudí, ktorí sa považujú za nenáboženských a ktorí nepraktizujú náboženstvo ani v zmysle spoločensky konformných vzorcov konania (praktizovania náboženstva).

8. ZÁVERY

K testovaniu spoľahlivosti údajov z rôznych výskumov môžu okrem porovnávaní základných výsledkov pomôcť aj ďalšie kontrolné operácie. Testovať možno napríklad predpoklad, že v sčítaniach, kde za deti vypisuje údaje ich zástupca, prípadne za domácnosť vypisuje údaje hlava rodiny (alebo len jeden jej člen), dochádza k zvyšovaniu podielu prihlásených k náboženstvu oproti reprezentatívnym celoplošným výskumom realizovaným anketármi, ktorí robia rozhovory zoči-voči s jednotlivcom, zvyčajne starším ako 18 rokov (výnimočne sú vo vzorkách aj respondenti vo veku 15 – 18 rokov). Pri podrobnejšom overovaní tohto predpokladu sa ukázalo, že zatiaľ čo v sčítaní v roku 2001 sa k náboženstvu prihlásilo 82,1 % mužov, žien sa prihlásilo o 3,8 % viac. V roku 2011 sa prihlásilo k nejakému náboženstvu 73 % mužov, čo je o 5 % menej ako žien. No v reprezentatívnych výskumoch, kde respondent odpovedá len sám a v prítomnosti anketára, je podiel mužov v porovnaní so ženami oveľa menší a celkovo sa prejavuje nižšia miera prihlásených mužov v porovnaní s výsledkami v sčítaní. V EVS 2008 sa k náboženstvu pri použití filtračnej otázky o vyznaní (áno/nie) prihlásilo len 69,8 % z populácie oslovených mužov (oproti 81,3 % spomedzi žien). V tom istom roku vo výskume ISSP 2006 – 2008 na priamu otázku s priloženým zoznamom cirkví sa k náboženstvu prihlásilo 78 % mužov (oproti 86,4 % žien). Vo výskume Občianstvo a participácia na Slovensku v tom istom roku sa k náboženstvu prihlásilo 68 % mužov, čo bolo o 10 % menej ako žien. Teda v sčítaniach na Slovensku, kde sa v otázkach kultúrnej identity pravdepodobne častejšie ako zástupcovia rodiny či detí vyjadrujú ženy, sa systematicky ukazuje menší rozdiel v prihlásení sa mužov a žien ako v reprezentatívnych výskumoch, kde sa tento rozdiel zvyšuje obzvlášť v prípade, ak sa na zistenie príslušnosti používa otvorená alebo filtračná otázka. Možno teda predpokladať, že v sčítaniach sú výsledky za mužov mierne nadhodnotené.

Druhým dôležitým záverom tohto rozboru je, že treba byť opatrný pri zostavovaní časových radov zo sčítaní a pri vysvetľovaní dynamiky zmien v náboženskej afilácii obyvateľov Slovenska. Zmeny musia byť interpretované práve s ohľadom na zmenu metodiky medzi rokom 1991 a 2001, keď práve zvolená metodika mohla mať výrazný

vplyv na vykazovaný nárast podielu obyvateľov prihlásených k náboženstvu. Jednoznačnejšie interpretácie sa môžu robiť z porovnaní rokov 2001 a 2011, keď sa použila rovnaká metodika, ktorá dokázala znížiť podiel tých, ktorí na otázku neodpovedali alebo inak zneprehľadnili tento typ údajov. Táto opatrnosť je oveľa dôležitejšia pri medzinárodných porovnávaniach religiozity alebo náboženského profilu krajín, kde musí byť zohľadnená práve metóda, akou boli údaje zozbierané, a aj to, či šlo o povinnú alebo dobrovoľnú otázku. Ukazuje sa, že dobrovoľnosť výrazne znižuje podiel tých, ktorí na otázku odpovedia.

Presnosť merania však v každom prípade súvisí aj so širšou spoločenskou klímou a podmienkami v spoločnosti. Samotné spôsoby merania prispievajú k tomu, či bude krajina prezentovaná ako viac alebo menej náboženská. Ak sa použije otvorená otázka, je pravdepodobné, že sa k náboženstvu prihlásia práve tí, čo majú vyššiu mieru náboženského založenia a menšie zábrany deklarovat svoju religiozitu navonok. V prípade stimulovaných odpovedí zoznamami najrozšírenejších cirkví sa síce zvyšuje podiel tých, ktorí sa zaradia, no pravdepodobne je medzi nimi aj časť tých, ktorí berú náboženskú identitu skôr ako tradíciu a nie ako väzbu k cirkvi, k čomu by mohla navádzať aj dvojznačne položená otázka v sčítaniach na Slovensku v rokoch 2001 a 2011. Okrem toho tento spôsob môže spôsobiť, že vyznávači menších neregistrovaných skupín alebo menej aktívni príslušníci registrovaných menšinových cirkví sa pri vyplňaní pomýlia, zle zaradia a podobne. Využívanie oficiálnych názvov cirkví, často znejúcich podobne (Evanjelická cirkev a. v., Evanjelická cirkev metodistická, prípadne Kresťanské zbory znejúce podobne ako neregistrované kresťanské spoločenstvá), môže viesť k zníženiu presnosti, keďže v bežnom jazyku stále často pretrvávajú zjednodušené označenia (luterán, kalvín, a podobne), čo najmä u ľudí nežijúcich aktívnym náboženským životom môže spôsobovať problémy. Vyšší podiel odpovedí sa dosahuje na úkor presnosti informácie, o čom vlastne výsledky vypovedajú. Jedným z dôležitých záverov je aj to, že stimulovanie odpovedí na základe zoznamov registrovaných alebo najväčších cirkví vedie k skresľovaniu údajov o menšinových a neregistrovaných cirkvách a náboženských spoločnostiach a zároveň často vedie k mechanickému veľmi hrubému spájaniu veľmi rôznorodých skupín do jednej kategórie (zlúčenie všetkých foriem budhizmu do jednej skupiny, rovnako ako aj rôznych tradícií islamu či neinštitucionalizovaných kresťanských skupín, alebo zmiešanie západných verzii hinduizmu – Hare Krišna s niektorou z podôb hinduizmu prinášaného prisťahovalcami z Indie), čo zároveň zamieňa prihlásenie sa ku konkrétnej cirkvi za prihlásenie sa k náboženskej tradícii.

Dôležitým kontextom vplývajúcim na výsledky sčítania je aj spôsob, akým sa s výsledkami narába v bežnom a verejnom živote. Nepresnejší spôsob merania, ktorý však naznačuje vyšší podiel prihlásených k cirkvi, sa práve od obdobia v roku 2001 využíva aj pri niektorých výpočtoch rôznej podpory pre tie registrované cirkvi, ktoré prijímajú finančnú podporu od štátu. Teda vyššie počty prihlásených sú aj v prospech ich financovania (ich kancelárií) a vedie k zvýšenej aktivite týchto cirkví pri mobilizácii verejnosti, aby sa prihlásila práve k nej. Na druhej strane ten istý dôvod mobilizoval skupiny ľudí bez vyznania, aby spochybňovali metodiku výskumu, prípadne aby mobilizovali verejnosť neprihlasovať sa k cirkvi, ak sa v nej aktívne neangažujú.

Tak ako financovanie cirkví na základe výsledkov sčítania, aj politické využívanie výsledkov sčítania môže mať dva protichodné efekty. Na jednej strane sa môže zvyšovať identifikácia užšieho jadra veriacich so svojou náboženskou skupinou, na druhej strane sa môže znížiť podiel nábožensky vlažnejších alebo nábožensky nevyhranených, ktorí sa k náboženstvu neprihlásia, prípadne protestne uvedú iné vyznanie. Pri výbere metódy merania, rovnako ako aj pri interpretácii výsledkov treba vždy brať ohľad aj na účely, na ktoré sa výsledky prieskumov využívajú. Nie najpresnejšie a najjednoduchšie výsledky, ktoré sú však výskumne a heuristicky veľmi dôležité, lebo sú najúplnejšie, sa môžu využívať a zneužívať politickými a záujmovými skupinami na presadzovanie svojich partikularistických a súkromných cieľov, no aj s reálnymi dôsledkami na celkovú atmosféru v spoločnosti.

Na záver možno vyjadriť **odporúčania k budúcemu sčítaniu obyvateľov domov a bytov v roku 2021**. Pri zhodnotení možností presne a podrobne rekonštruovať náboženskú štruktúru krajiny sa ukazuje napriek rizikám interpretácií model využitý na Slovensku v rokoch 2001 a 2011 (použitie otázky ako povinnej a využitie zoznamu cirkví) ako jeden z najvhodnejších. Na zlepšenie presnosti a jednoznačnosti výsledkov by však mohlo pomôcť niekoľko drobných zmien vo formulácii otázky a inštrukcií, ktoré by neznížili možnosť porovnávania s predchádzajúcimi sčítaniami v rokoch 2001 a 2011. Znenie otázky by mohlo byť rozšírené do podoby „*Náboženské vyznanie alebo bez vyznania*“. Zároveň zoznam možností by mohol byť usporiadaný tak, aby sa začal možnosťou „*nehlásim sa k žiadnej cirkvi (bez vyznania)*“, za ktorou by nasledoval *zoznam registrovaných cirkví so špecifikáciou* „Evanjelická cirkev a. v. na Slovensku (luteráni)“, „Reformovaná kresťanská cirkev (kalvíni)“ a podobne. Po možnosti „*iná cirkev*“ by mohla byť ešte doplnená možnosť „*nehlásim sa k žiadnej cirkvi, ale k náboženskej alebo svetonázorovej tradícii*“, kde by mohla byť možnosť konkretizovať. Týmto by sa predišlo zvyšovaniu tých, ktorí sa nezaradili, ako sa to stalo v ČR, kde sa použila dvojstupňová otázka, a zároveň by bola možnosť presnejšie si vybrať spomedzi reálnych možností náboženskej príslušnosti.

LITERATÚRA

- [1] Často kladené otázky (CKO) k otázke č. 23 o náboženskom vyznaní v sčítaní 2011. Dostupné na <http://prometheus.sk/cko1.html> (naposledy navštívené 10. 5. 2014).
- [2] BURKERT, M. Kolónka „Náboženské vyznanie“. Blog SME, 2011. Dostupné na <http://burkert.blog.sme.sk/c/265967/Kolonka-Nabozenske-vyznanie.html>
- [3] GREŠKOVÁ, L.: Premena duchovnej scény na Slovensku. Dingir, 2012, č. 2, s. 42 – 43.
- [4] Vyhlásenie Konferencie biskupov Slovenska k výsledkom sčítania. Dostupné na: <http://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20120229013> (naposledy navštívené 10. 5. 2014).
- [5] Reakcia na sčítanie obyvateľov Slovenska. Spracované zo správy Rádia Lumen na stránke: http://www.ecav.sk/?p=archiv_ecav/scitanie2011/reakcia_na_scitanie_obyvateľov_slovenska_ (naposledy navštívené 10. 5. 2014).
- [6] SUDOR, K.: Veriacich je menej. SME, 16. 3. 2012. Dostupné aj na <http://www.sme.sk/c/6302177/veriacich-je-menej.html> (naposledy navštívené 10. 5. 2014).

- [7] List Predsedníctva ECAV na Slovensku k sčítaniu obyvateľov, domov a bytov. 2011. Dostupné na: http://www.ecav.sk/?p=archiv_ecav/scitanie2011/list_predsedenictva__ecav_na_slovensku__k_scitaniu_obyvatelov_domov_a_bytov_2011 (naposledy navštívené 10. 5. 2014).
- [8] JESENSKÝ, M.: Sčítanie nie je anonymné. SME, 20. 5. 2011. Dostupné aj na <http://www.sme.sk/c/5901754/scitanie-nie-je-anonymne.html> (naposledy navštívené 10. 5. 2014).
- [9] Pastiersky list biskupov Slovenska, sčítanie ľudu. Dostupné aj na <http://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/pastierske-listy-konferencie-biskupov-slovenska/c/pl-scitanie-ludu> (naposledy navštívené 10. 5. 2014).
- [10] PIŠKO, M.: Ľudia pri sčítaní utajili vyznanie aj národnosť. SME, 29. 2. 2012. Dostupné aj na <http://www.sme.sk/c/6279521/ludia-pri-scitanii-utajili-vyznanie-aj-narodnost.html> (naposledy navštívené 10. 5. 2012).
- [11] SUDOR, K.: Boj o ovečky sa vracia. SME, 14. 5. 2011. Dostupné aj na: <http://www.sme.sk/c/5892892/boj-o-ovecky-sa-vracia.html> (naposledy navštívené 10. 5. 2014).
- [12] TÍŽIK, M.: Riziká merania religiozity na Slovensku, metodologické poznámky. In: Potrebuje ešte Slovensko po sčítaní 2011 ďalší cenzus? Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Štatistického úradu SR. Bratislava: Štatistický úrad SR, 2014, s. 53 – 68. ISBN 978-80-8121-364-9.
- [13] LIEDHEGENER, A. – ODERMATT, A.: Religious Affiliation in Europe – an Empirical Approach. The „Swiss Metadatabase of Religious Affiliation in Europe (SMRE)“. Working Paper 09/2013, Zentrum für Religion, Wirtschaft und Politik (ZRWP), Universität Luzern, Luzern, 2013. Dostupné na http://www.smre-data.ch/wp-content/uploads/2013/09/LiedhegenerOdermatt_WorkingPaper_engl_def.pdf (naposledy navštívené 15. 5. 2014).
- [14] MAJO, J.: Vybrané charakteristiky transformácie religiozity na Slovensku v rokoch 1950 – 2001 vo vzťahu k sekularizácii. Geografický časopis, roč. 65, 2013, č. 3, s. 217 – 234.
- [15] TÍŽIK, M.: K sociológii novej religiozity. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2006. 389 s. ISBN 80-223-2131-1.
- [16] Nešpor, Z. R. – Václavík, D. a kol.: Příručka sociologie náboženství. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. 449 s. ISBN 978-80-86429-92-2.
- [17] Lužný, D.: Náboženství a moderní společnost. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1999. 183 s. ISBN 80-210-2224-8.
- [18] Náboženstvo. ISSP na Slovensku 2006 – 2008. Pramenná publikácia. Bratislava: Sociologický ústav SAV, Filozofická fakulta UK v Bratislave, 2009. 206 s. ISBN 978-80-85544-60-2.

RESUMÉ

Porovnanie výsledkov rôznych meraní náboženskej príslušnosti ukazuje na veľkú dôležitosť metódy merania, no najmä formulácie otázky, ktorá môže viesť k zvýšeniu alebo k zníženiu počtu prihlásených. Výsledky porovnaní ukazujú, že otázky, ktoré stimulujú respondenta k výberu náboženskej skupiny zo zoznamu, zvyšujú mieru prihlásených, naopak, otvorené otázky alebo dvojstupňové otázky túto mieru znižujú. Na rozdiel od reprezentatívnych prieskumov štatistické sčítania obyvateľstva umožňujú podrobnejšie a citlivejšie zmapovanie náboženskej štruktúry, obzvlášť pri

zachytení údajov o menších náboženských skupinách, a to aj napriek tomu, že čiastočne nadhodnocujú podiel ľudí, ktorí majú osobnú väzbu na nejakú cirkev alebo náboženskú spoločnosť.

RESUME

Comparing the results of various measurements of religious affiliation demonstrates a great importance of measurement method, mostly the wording of question, which may result in an increase or decrease in the number of registered people. Comparison results show that questions, which stimulate the respondent to choose religious affiliation from a list increase the number of registered people. Open and two-stage questions, on the contrary, decrease the number of registered people. Unlike surveys, censuses enable a more detailed and more accurate mapping of religious structure, particularly concerning the data on smaller religious groups despite overestimating partially the proportion of people with a more personal relation to a church or religious group.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

Mgr. Miroslav Tížik, Ph.D., pracuje ako samostatný vedecký pracovník v Sociologickom ústave SAV v Bratislave. Špecializuje sa na sociológiu náboženstva, archiváciu sociálnych dát a sociologickú teóriu. Je autorom monografií *K sociológii novej religiozity* (Univerzita Komenského v Bratislave, 2006) a *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku. Zápasy o ideový charakter štátu a spoločnosti* (Sociologický ústav SAV, 2011). Spolueditoval niekoľko publikácií, napríklad so Zuzanou Kusou *Elementárne formy sociologického myslenia. Súčasné reflexie Durkheimovho diela* (Sociologický ústav SAV, 2009) a s Dilbar Alievovou *Príspevok Alfreda Schütza k sociologickej teórii* (SLON, Praha a SÚ SAV, Bratislava, 2012). Samostatne editoval dve kolektívne publikácie: *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum* (Sociologický ústav SAV, 2013) a *Kritická teória Jürgena Habermasa v sociologickom výskume* (Sociologický ústav SAV, 2013). Je členom redakčných rád časopisov *Biograf*, *Data a výzkum* a *Sociologický časopis*.

KONTAKT

miroslav.tizik@savba.sk